

23 PENSIJŲ SISTEMŲ REFORMA: DEMOGRAFIJA, KITOS PRIEŽASTYS IR REFORMŲ MITAI

- 23.1 Gresiančios „fiskalinės krizės“ priežastys
- 23.2 Pensijų finansavimo sistemų ekvivalentiškumas: pensijų „krizės“ anatomija
 - 23.2.1 Pensijų finansavimas
- 23.3 Senėjimas ir turto kainos
 - 23.3.1 Senėjimo ir turto kainų sąryšio modelis
 - 23.3.2 Modelio sprendimas
- 23.4 Pensijų fondų „panacėja“ (kaip finansializacijos reiškinio sudėtinė dalis)
- 23.5 Įtaka darbo pasiūlai
- 23.6 Socialinio draudimo grąža
- 23.7 “Neteisingumas”
- 23.8 Socialinio draudimo reformos alternatyvos
 - 23.8.1 PAYG sistemos išlaidų mažinimas
 - 23.8.2 PAYG sistemos pajamų didinimas
 - 23.8.3 Struktūrinės reformos
- 23.9 Paprastas neoklasikinis persidengiančių kartų modelis pensijų sistemų analizei

■ Prieš tai pamatėme, kiek skirtingų funkcijų vaidina pensijų sistemos. Pavyzdžiui, PAYG sistema yra:

- **priverstinio taupymo** (forced saving) būdas, užtikrinantis, kad žmogus sutaupytų pakankamai savo senatvei ir netaptų našta visuomenei;

- tai **draudimo sistema**, besiremianti anuitetu, – žmonės, kurie darė įnašus pakankamai ilgą laiką, turi teisę į pastovias išmokas (indeksuotas infliacija ir/ar realaus darbo užmokesčio kitimo indeksu ir/ar demografiniais parametrais), nepriklausomai nuo laukiamos gyvenimo trukmės;
- **perskirstymo sistema** iš daugiau uždirbančių mažiau uždirbantiems.

■ PAYG sistemos **šalininkams** šios 3 funkcijos yra sistemos stiprybė – daugelyje šalių ji reikšmingai **sumažino senesnių žmonių skurdo lygį**. (Liberaliems) **kritikams** šios 3 funkcijos yra sistemos silpnumas: **mažai asmeninės atsakomybės už savo ateitį ir nedaug skaidrumo perskirstymo elemente**, o atsakomybės skatinimas ir skaidrumas neva turėtų būti esminiai liberalios demokratijos bruožai.

■ Valstybės reikalauja teisingos reklamos iš privataus sektoriaus – vartotojai turėtų turėti informaciją, kuri leistų geriau žinoti kokią prekę jis gauna už savo pinigus. **Taip turėtų būti ir viešajame sektoriuje** – mokesčių mokėtojai turėtų žinoti kaip panaudojami jų mokesčiai ir socialinio draudimo įmokos, koks yra perskirstymas iš vienos grupės kitai, ir ar jis yra pateisinamas.

■ **Didelis perskirstymas** gali susilpninti paskatas mokėti tokias įmokas, nes daug uždirbantiems jos tampa mokesčiu. O skaidrumo trūkumas gali apsunkinti socialinio draudimo reformas, nes painiojami mitai ir realybė. Pavyzdžiui, **pensininkai gali protestuoti prieš bet koki pensijų mažinimą** (netgi didelės ekonominės krizės metu),

teigdami, kad visą gyvenimą mokėdami įmokas **jie “uždirbo” savo pensijas**, netgi jei **dabartinė jų įnašų vertė reikšmingai mažesnė už jų laukiamų pensijų dabartinę vertę**¹³⁰.

■ Socialinio draudimo sistemų **reformos yra komplikotos dėl šių daugybinių tikslų** ir dėl to, kad **jos siekia ištaisyti daug rinkos ydų**. Pavyzdžiui, **jei ji būtų tik priverstinio taupymo būdas, jos reikalingumas nebūtų toks akivaizdus – priverstinis taupymas privačioje rinkoje galėtų būti sprendimas**. Prieš aptardami šiuos reformų klausimus, pirma turime apžvelgti **priežastis, kodėl reforma yra reikalinga ar nereikalinga**.

■ Plačiai manoma, kad **socialinis draudimas buvo sėkminga programa**: senų žmonių **skurdas buvo programos atsiradimo priežastis**, o šiais laikais seni žmonės daugelyje šalių **gyvena visai oriai**. Deja, bet **Lietuvoje** dėl nedidelio valstybės pajamų ir BVP santykio (kurį daugiausia lėmė gausybė mokestinių lengvatų) **istoriškai turėjome gana skurdžias pensijas**¹³¹, nors dažnai **pensininkų skurdo lygis net mažesnis už kai kurių nekvalifikuotą darbą dirbančių šeimų (ypač turinčių kelis vaikus)**.

¹³⁰ Lietuvoje 2002 metais Konstitucinis teismas paskelbė, kad PAYG sistemos (“Sodros”) pensija yra pensininko nuosavybė. Plačiau žr. Birmontienė, Toma (2007), “[Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo jurisprudencijoje](#)”, <http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/09.pdf>

¹³¹ Žr. Kuodis, R. (2006), “Pensininkų ministrės “ašaros””, www.bernardinai.lt, www.ekonomika.org.

Intarpas 23.1. Ką garantuoja „Sodra“?

Inga Sakalauskaitė, žurnalas „Investuok“
2008 gegužės mėn. 14 d.

Žodis „pensininkas“ asocijuojasi su pavargusiu, piktu, ligotu ir viskuo nepatenkintu vyresnio amžiaus žmogumi. Kodėl taip yra? Pabandykite įsivaizduoti, kaip jaustumėtės būdamas gerokai per šešiasdešimt, kai nėra sveikatos dirbti ir gyvenate tik iš valstybinės pensijos. Kaip jaučiatės, kai prekes renkatės pagal kainą, nes taupote vaistams? Anūkams perkate pigiausių saldainių. Ką atsakysite pažįstamiems, kurie kviečia prie jūros? Kaip išlikti oriam?

Nors ir nelengva pripažinti, bet pinigų trūkumas, ypač senatvėje, kai tenka pasikliauti senatvės pensijos lėšomis, turi didelės įtakos žmogaus savijautai, orumui ir savo vertės suvokimui. Kokia finansinė ateitis lauks mūsų, trisdešimtmečių keturiasdešimtmečių, jeigu pasikliausime vien tik valstybe ir patys nesirūpinsime savo ateitimi?

Į pensiją – vyresnio amžiaus

Ilgėjant vidutinei gyvenimo trukmei, valstybė po truputį ilgina terminą, kurio sulaukę piliečiai gali tikėtis gauti valstybės išmokas – valstybinę pensiją. Šiuo metu į pensiją Lietuvoje moterys išleidžiamos sulaukusios 60 metų, o vyrai – 62,5 metų.

Nors Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos specialistai tvirtina, jog kol kas nesvarstoma galimybė didinti senatvės pensijos amžių, tačiau kol šiandieniniai trisdešimtmečiai sulauks senatvės pensijos, ši kartelė gali būti kilstelėta į viršų. Remiantis 2005 metais paskelbtu Lietuvos nacionaliniu pranešimu dėl pakankamų ir stabilių pensijų strategijos, nuo 2012 metų planuojama pradėti didinti pensinio amžiaus ribą: vyrams po 2 mėnesius kasmet, moterims kasmet po 4 mėnesius, kol abiejų lyčių senatvės pensijos amžius 2026 m. pasieks 65 metus.

2 dirbantiesiems – 1 pensininkas

Šiandien Lietuvoje dirba ir įmokas į Valstybinio socialinio draudimo fondo („Sodros“) biudžetą moka apie 1,4 mln. dirbančiųjų. Jų pačių ir jų darbdavių sumokamomis lėšomis šiuo metu išlaikomi apie 600 tūkst. pensininkų. Papildomos pašalpos dar mokamos už invalidumą, našlystę, kenksmingas darbo sąlygas ir dar gausybę kitų priežasčių.

Galinga socialinio draudimo sistema kiekvieną mėnesį surenka ir tuoj pat perskirsto apie 0,5 milijardo litų. Šiandien dirbančiųjų uždirbti pinigai atiduodami tiems, kurie sąžiningai ilgus dešimtmečius mokėjo įmokas valstybinei pensijų sistemai.

Pensijų sistemos ES

Socialinių reikalų ir darbo ministerijos specialistų, Lietuvoje egzistuojanti socialinio

draudimo pensijų sistema atitinka kitose valstybėse egzistuojančias einamuoju finansavimu grindžiamas sistemas. Tokios sistemos esmė: iš dirbančiųjų surenkamos socialinio draudimo įmokos perskirstomos socialinio draudimo išmokoms mokėti. Lietuva ruošiasi ratifikuoti Europos socialinės apsaugos kodeksą, o tai reiškia, kad mūsų šalyje veikianti socialinės apsaugos sistema iš esmės atitinka Europos Tarybos šalyse galiojančius socialinės apsaugos standartus.

Nuo 2004 m. sausio 1 d. Lietuvoje pradėjusi veikti „papildomos pensijos sistema“, kai buvo sukurti II ir III pakopos pensijų fondai, taip pat analogiška kitose Europos šalyse vykdomoms reformoms.

Iš esmės ydinga

VGTU profesorius Rimvydas Jasinavičius žurnale „Investuok“ teigė, kad esama sistema iš esmės ydinga: „Sistema ekonomiškai nepagrįsta: nė vienas litas, kurį sumokame per gyvenimą, nei taupomas, nei investuojamas – visi pinigai iškart išleidžiami. Tokia sistema, kuri tiktai perskirsto lėšas, o jų nekaupia, yra iš principo ydinga. Paskaičiavus matosi akivaizdi neteisybė: žmonės 30 metų turi mokėti trečdalį savo uždirbtų pajamų, pensijas vidutiniškai gauna triskart trumpiau, o išmoka pensijoje siekia vos 1/3 pajamų, gautų iki pensijos. Per tą laiką, kol esi pensininkas, iš valstybės vidutiniškai atgauni apie 1/4 per gyvenimą įmokėtų pinigų. Net vertinant socialinį solidarumą, tai tikra apgavystė.“

Privalomasis stažas – 30 m.

Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme yra nustatyti minimalaus ir būtinojo pensijų socialinio draudimo stažo reikalavimai. Socialinių reikalų ir darbo ministerijos specialistai teigia, jog, norint gauti „Sodros“ senatvės pensiją, reikia sukaupti 15 metų pensijų socialinio draudimo stažą.

Senatvės pensija Lietuvoje yra sudaryta iš trijų atskirų dalių: pagrindinė pensija, papildoma pensijos dalis ir priedas už stažo metus. Viso dydžio pagrindinę pensijos dalį, kuri lygi 110 proc. bazinės pensijos, asmuo gauna tik tada, kai jo darbo stažas – 30 metų. Priešingu atveju jis gauna proporcingai mažesnę pagrindinę pensiją. Priedas už stažo metus skiriamas tik už pilnus stažo metus, įgytus daugiau nei per 30 metų.

Jei pensinio amžiaus žmogus nėra įgijęs minimalaus pensijų socialinio draudimo stažo, t.y. 15 metų, ir neturi kitokių pajamų, jam skiriama šalpos pensija.

Ką gaučiau iš valstybės?

Sistema atrodo pakankamai sudėtinga. Tai vis tik kiek gaučiau išėjęs į pensiją? Jei šiandien Jums 30 metų ir planuojate pasiekti būtinąjį stažą, o alga „ant popieriaus“ 1 500 Lt, t. y. yra labai artima galiojančioms draudžiamosioms pajamoms (jų dydis balandį – 1 414 Lt), ko verta tikėtis iš valstybės senatvėje? Supaprastintas atsakymas skambėtų taip:

a) pagrindinė pensijos dalis – 347,60 Lt,

110 proc. bazinės pensijos dydžio, turint būtinąjį stažą, šios dienos skaičiais: $316 \text{ Lt} * 1,1 = 347,60 \text{ Lt}$,

b) papildoma pensijos dalis – 212,10 Lt,

apskaičiuojama pagal formulę $0,005 \times S \times K \times D$ (S – stažas, K – gauto vidutinio mėnesinio atlyginimo santykis su to mėnesio draudžiamosiomis pajamomis per pasirinktus 25 m., kaip koeficientas, D – išmokos gavimo mėnesio draudžiamosios pajamos); mūsų atveju: $0,005 \times 30 \text{ m.} \times 1 \times 1 \times 1414 \text{ Lt} = 212,10 \text{ Lt}$,

c) papildoma dalis už stažą – nepriklauso,

3 proc. bazinės pensijos už stažą, viršijantį 30 metų: jei išdirbom lygiai 30 m., ši dalis mums nepriklauso.

Taigi, 30 metų valstybės socialiniam draudimui mokėję įmokas, šios dienos pinigų vertę gautume 560 Lt pensiją. Ar tai užtikrins laimingą senatvę?

„Sodra“ – tik mažas draudimas

Profesorius R. Jasinavičius perspektyvas gyventi iš „Sodros“ mokamos pensijos vertina skeptiškai: „Tai, ką gausi iš „Sodros“, leis išgyventi „ant egzistencijos ribos“. Miglotos ir visos sistemos perspektyvos po 30 m. Ar šiandieniniam jaunimui, išeisiančiam į pensiją po 30 m., pakaks dirbančiųjų, kurie juos išlaikys?

Net jei nebus ekonominių krizių, ir demografinė padėtis labai nepablogės, kuo drįsčiau abejoti, vien migracija mūsų šalies dirbančiųjų skaičių jau sumažino ir dar gerokai mažins. Be to, per 30 m. gali pasikeisti valdžia, įstatymai, socialinio draudimo sistemos gali tiesiog nelikti. „Sodra“ naudinga tik tiems žmonėms, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių negali dirbti ir kaupti lėšas savarankiškai – ligoniams, invalidams. Visi kiti turėtų patys susirūpinti ir kaupti savo senatvei.“

Reforma

2004 m. Lietuvoje pensijų sistema buvo reformuota. Dalis lėšų, kurias mokame į „Sodros“ biudžetą, pareiškus pageidavimą, t.y. pasirašius sutartį, nukreipiamos į pasirinktą II pakopos pensijų fondą. Šiandien ši dalis – 5,5 proc. nuo visų apmokestinamų pajamų.

Verta žinoti, kad, pasirašius pensijų kaupimo II pakopos fonde sutartį, už tuos metus, kai pinigai pervedama fondui, proporcingai mažės „Sodros“ papildoma senatvės pensijos dalis, o pagrindinei ir papildomai daliai už stažą tai įtakos neturės. Taigi, „Sodros“ pensija bus dar

šiek tiek mažesnė, mūsų nagrinėjamu atveju – apie 50 Lt.

„Pensijų sistemos reformą galima vertinti tik teigiamai, nes tokia sistema yra gerokai progresyvesnė nei ankstesnė „Sodros“ sistema, – žurnale „Investuok“ tvirtino R. Jasinavičius. – Bent dalis sumos nėra išleidžiama, ji kaupiama ir investuojama. Jeigu tikimės, kad pensijų valdytojai yra bent kiek kvalifikuoti ir padės tuos pinigus dauginti, greičiausiai pavyks sukaupti gal net dvigubą ar didesnę sumą nei buvo pervesta įmokų.“

Naujas sutartis iki liepos 1 d.

Vertybinių popierių komisijos duomenimis 2007 m. gale su II pakopos pensijų fondais sutartis buvo pasirašę beveik 890 tūkst. Lietuvos dirbančiųjų.

Socialinių mokslų daktarė, „MP Pension Funds Baltic“ gen. direktoriaus pavaduotoja Dalia Kaupelytė žurnalo „Investuok“ skaitytojus, dar tik ketinančius pasirašyti sutartis, paragino atkreipti dėmesį į tai, jog sutartis dėl dalyvavimo II pakopos pensijų fonduose turi būti sudarytos iki metų vidurio. (Šiemet iki 2008 m. liepos 1 d. Pirmą kartą išsiėmę apdraustojo pažymėjimą sutartis galės pasirašyti iki spalio 1d.).

Tokiu atveju „Sodra“ pinigus (įstatymuose numatytus 5,5 proc.) pensijų fondui pradės atskaičiuoti nuo 2009 m. sausio mėnesio, o perves fondams tik 2009 m. birželį. Procesas nuo sutarties pasirašymo iki pinigų fonde atsiradimo yra labai ilgas. Jei sutartį pasirašysite po šių

metų liepos mėnesio, pirmuosius jūsų pinigus II pakopos pensijų fondai gaus tik 2010 metų birželį.

Ką siūlo II pakopos pensijų fondai?

Ką konkrečiai atgausime iš pensijų fondų po 30 metų, niekas nesiryžta prognozuoti, tai labai priklauso ir nuo to, kur nukreipsime sukauptus pinigus. Investavus į akcijas ir remiantis kelių pastarųjų dešimtmečių patirtimi, galima tikėtis 8 proc. vidutinės metinės grąžos.

Jeigu alga „ant popieriaus“ šiandien yra 1 500 Lt, tai fondams kas mėnesį bus atskaičiuojama po 82,50 Lt (1500 Lt x 5,5 proc.). Jei situacija nesikeistų, po 30 m. kasmet vidutiniškai uždirbant 7 proc. II pakopos fonde susikaups apie 123 000 Lt. „MP Pension Funds Baltic“ atstovė dr. D. Kaupelytė atkreipė dėmesį, kad kartais metai įskaičiuojami į darbo stažą, tačiau pensijų fondams pinigai nepervedami. Paprastai tai aktualu motinystės ir vaiko auginimo atostogų periodu. Jeigu atsitiktų taip, kad nesulauktumėte senatvės pensijos, II pakopos fonde sukauptą sumą bus paveldėta.

Anuitetas

Sulaukus pensinio amžiaus ir nusprendus pasinaudoti II pakopos fonde sukauptą sumą, valstybė apribojo mūsų pasirinkimą. D. Kaupelytė žurnale „Investuok“ teigė, jog pensijų kaupimo įstatymas numato, jog išmokos, mokamos iš asmens sukaupto pensijų turto, gali būti

išmokėtos periodinėmis pensijų išmokomis, anuiteto būdu ar vienkartinė pensijų išmoka.

Tačiau pasirinkimo teisė įsprausta į griežtus rėmus: „Pensijų anuitetas privalomas, kai dalyviui apskaičiuoto bazinio pensijų anuiteto dydis yra ne mažesnis kaip pusė valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydžio. Pensijų anuitetas privalo būti nupirktas už visą dalyvio vardu pensijų fonde sukauptą pensijų turtą, išskyrus tam tikras išimtis.“

Vienkartinė ar periodinės pensijų išmokos

Pensijų kaupimo įstatymas numato tik du atvejus, kada anuitetas neprivalomas ir sukauptą sumą galima pasiimti savo nuožiūra vienkartinė išmoka ar periodiniais mokėjimais: jei bazinis pensijų anuitetas yra mažesnis nei pusė valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydžio (šiuo metu bazinė pensija siekia 316 Lt, tad pusė – 158 Lt), tuomet dalyvis atleidžiamas nuo prievolės įsigyti anuitetą, o sukauptą sumą gali būti išmokėta jo nuožiūra.

Tai reiškia, kad pagal šiuo metu galiojančią tvarką 62 m. sulaukę vyrai anuiteto gali nepirkti, jei sukauptė mažiau nei 23 827 Lt, moterys – tuomet, jei sukauptė mažiau nei 34 306 Lt.

Kai anuitetas didesnis nei 3 valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos (šiuo metu – 948 Lt): tuomet sukauptą lėšų dalis, viršijanti sumą, už kurią nuperkamas toks anuitetas, gali būti išmokėta vienkartinės ar periodinės išmokų būdu.

Taigi, tuo atveju, jei 62 m. vyras sukaupė daugiau nei 143 tūkst. Lt, visus papildomus pinigus pensijų kaupimo bendrovė galės jam išmokėti kaip vienkartinę ar periodinę išmokas, 60 metų moteris tokią teisę įgis sukaupusi daugiau kaip 205,8 tūkst. Lt.

Visais kitais atvejais, pensijų fondo dalyvis, įgijęs teisę į pensijų išmoką, privalės pirkti pensijų anuitetą gyvybės draudimo įmonėje, vykdančioje pensijų anuitetų veiklą. Laisvas pasirinkimas paliktas tik III pakopos pensijų fonduose.

Norisi daugiau laisvės

„Apribojimas, jog į pensijų fondus galima pervesti tik 5,5 proc. lėšų, bei privalomas anuitetų pirkimas, galima sakyti, antikonstituciniai sprendimai – žmogui atimta teisė spręsti, kaip užsitikrinti savo senatvės gerovę. Manau, kad pasirinkimas turėtų būti laisvas. Tebūnie, kad privaloma įmoka „Sodrai“ liktų, bet ne 83, o kokie 30 procentų. Jeigu ne iš karto, tai kasmet į fondus nukreipiamą lėšų dalį didinant po kokius 2 procentus. Dabartinė valdžios pozicija skatina išlaikytinio sindromą“, – kategoriškai nusiteikęs prof. R. Jasinavičius.

„Nors anuitetai riboja žmogaus pasirinkimą, tačiau tam tikrai žmonių grupei tai būdas išsaugoti sukauptą sumą ir senatvėje gauti pastovias mėnesines pajamas. Kaip bebūtų gaila, ne visi mąsto racionaliai, ir jei nebūtų anuitetų, dalis žmonių per trumpą laiką gali iššvaistyti ilgus metus kauptą sumą. Vėliau jie stotų į prašančių valstybės išmaldos gretas“, – mano dr. D. Kaupelytė.

Papildoma dalis iš II pakopos fondų

Ko galime tikėtis iš privalomų anuitetų. Kaip pagrindą imkime anksčiau nagrinėtą modelį. Teoriškai, II pakopos fonde esame sukaukę 123 000 Lt (jeigu algos nekilo, infliacijos nebuvo, perkamoji galia išliko ta pati). Pagal Draudimo priežiūros tarnybos patvirtintus kainoraščius, moterys ir vyrai už vienodą sukauptą sumą įsigis skirtingus anuitetus (gaus ne vienodas kasmėnesines išmokas): vyrų jis bus didesnis, moterų – mažesnis. Tai ne diskriminacija, tiesiog moterys, remiantis statistika, gyvena ilgiau – joms išmokas statistiškai tenka mokėti ilgiau.

Ką tik pensinio amžiaus sulaukusiai moteriai (60 m.) pusės bazinės pensijos ($316 : 2 = 158$ Lt) anuitetas pagal šiuo metu galiojančią bazinio pensijų anuiteto dydžių lentelę kainuotų 34 306 Lt, o vyrui (62 m.) – 23 827 Lt. Kuo vėliau perkamas anuitetas, o toks variantas įstatyme numatytas, tuo pigiau jis kainuoja, nes statistiškai lieka mažiau metų, per kuriuos jums turės mokėti pensiją.

Taigi, už mūsų sukauptus 123 000 Lt moteris nusipirktų anuitetą, kuris jai turėtų užtikrinti papildomą 566 Lt pensiją, o vyrui – 815 Lt pensiją. „Sodros“ pensija dėl II pakopos pensijų fondui pervedamos lėšų dalies sumažėtų apie 50 Lt (jei alga apie 1 500 Lt), tad atrodo gana patraukliai. Tačiau nereikia pamiršti, jog pensijų fondų valdytojai, investuodami jiems patikėtus pinigus, gali ir negauti vidutinio 8 proc. prieaugio, o sukauptą sumą bus žymiai

mažesnė. Kita vertus, jei lėšos bus valdomos ypatingai gerai, galime tikėtis ir didesnės sumos.

Rūpintis patiems

Profesorius R. Jasinavičius siūlo laikytis požiūrio, jog „Sodros“ pensija – tai tik garantija, kad nenumirsite iš bado, ir tarsi draudimas, jei laisva ekonomika pasaulyje žlugtų. II pakopos pensijų fondai, nors ir būdami įsprausti į rėmus, duoda papildomas finansines galimybes, tačiau senatvėje jaustis finansiškai saugiau galėsime tik tada, kai dar patys papildomai tuo rūpinsimės. Kuo anksčiau, tuo geriau.

Kaip papildomų pajamų šaltinius profesorius nurodo 3 pagrindines priemones: III pakopos pensijų fondai, aktyviai valdomos asmeninės investicijos ir nuosavas verslas. „Kodėl mes tikime, kad svetimi žmonės geriau už mus valdys mūsų pinigus? Niekas jūsų turtu niekada nepasirūpins geriau nei jūs patys. Kiek pažįstu turtingų žmonių, verslininkų, patikėkit: jie pagal savo protinį išsivystymą tokie patys kaip ir visi normalūs žmonės. Tai nėra kažkoks išrinktųjų reikalas, tam reikia tik elementaraus finansinio išprusimo. Norint jį įgyti, nereikia 12 metų mokytis mokykloje ir dar 4–6 m. universitete. Tam reikia metus intensyviau domėtis, po to užteks kasdien skirti 15–20 min.: stebėti situaciją, gilinti žinias, sužinoti naujienas.“

Per vėlu nebūna niekada

„Amžius nėra kliūtis pradėti. Kai tau penkiasdešimt ir turi entuziazmo, gali nuveikti daugiau, nei kai kurie vis dar valstybe šventai tikintys dvidešimtmečiai. Aš pats visu tuo pradėjau domėtis būdamas penkiasdešimties ir šiandien man pensijos nereikia, – šypsosi profesorius, jau persiritęs per pensinio amžiaus ribą. – Tiems, kurie bijo pradėti, galiu pasakyti: visos baimės iš nežinojimo. Žinias reikia tiesiog sukaupti.“

III pakopos pensijų fondai

„Kai žmonės neturi kada galvoti apie investicijas, semtis žinių, bet supranta, kad laukti nenaudinga, visi pensijų fondai yra mielai pasiruošę patarti ir konsultuoti, – žurnale „Investuok“ tvirtino „MP Pension Funds Baltic“ atstovė dr. D. Kaupelytė. – Paprastai tvirtinama, jog „Sodros“ pensija ir II pakopos fondai žmogui užtikrina iki 55 proc. turėtų pajamų darbingu metu, o, norint išlaikyti panašią gyvenimo kokybę kaip dirbant, ekspertai rekomenduoja pasiekti bent 80 proc. pajamų lygį. Net nedidelės įmokos į III pakopos pensijų fondus gali padėti tai pasiekti. Jei žmogus dar papildomai investuos, jo gyvenimo kokybė tik gerės.

Svarbiausia, ką turi žinoti investuojantys į pensijų fondus: kuo anksčiau pradėsite, tuo didesnė suma susikaups, ir ta suma ne šiaip sau „gulės“, o visus ilgus metus „dirbs“ jums – tai matyti grafikuose. Svarbu išnaudoti kuo ilgesnį laiką: mūsų skaičiavimai rodo, kad 30 m. amžiaus žmogus, kas mėnesį atidėdamas po 50 Lt, sukups panašią sumą, kaip 35 metų žmogus, kiekvieną mėnesį kaupdamas po 100 Lt.

Taip pat reikia nepamiršti, kad III pakopos pensijų fondo investicijoms valstybė numačiusi lengvatą: nuo įmokoms skirtų sumų gyventojai gali susigrąžinti dalį sumokėto pajamų mokesčio, o jeigu susigrąžinta suma vėl papildomai nukreipiama taupymui, efektas tik didėja.“

Pensijų planas

„Pradėkite šiandien nuo mažiausio, ką galite: paskaičiuokite, ko galite tikėtis senatvėje, ir jeigu jums to neužtenka, susidarykite savo pensijų planą, t.y. kiek norite turėti ir ko reikia imtis, kad tai pasiektumėte. Specialistai visada padės atlikti skaičiavimus. Kai turėsite planą, beliks jo nuosekliai laikytis, – tvirtina dr. D. Kaupelytė. – Labiausiai turėtų susirūpinti tie, kurie šiandien gauna neblogas pajamas, tačiau nė lito nenukreipia nei į „Sodrą“, nei į II pakopos pensijų fondus, nei į kitas alternatyvias taupymo formas. Dažniausiai tai liečia dirbančius pagal autorines sutartis, pagal individualios veiklos patentus – jie savo senatvei neturi jokių garantijų. Taip pat dėmesį turėtų atkreipti vaikus auginančios mamos, kurioms stažas nenutrūksta, bet lėšų į II pakopos fondą nieks neperveda. Visais šiais atvejais reikia pačiam rūpintis savo ateitimi.“

■ **Sistemos naudos gavėjai nėra tik pensininkai – ju vaikams nereikia tiek remti savo senų tėvų**, kuriuos turėtų remti (ar jausti kaltę, kad to nedaro), nesant tokios sistemos.

Praeityje senoliai dažnai neturėdavo kitos išeities ir persikeldavo į savo vaikų namus, o šiais laikais jie gyvena nuosavuose būstuose ir net padeda vaikams.

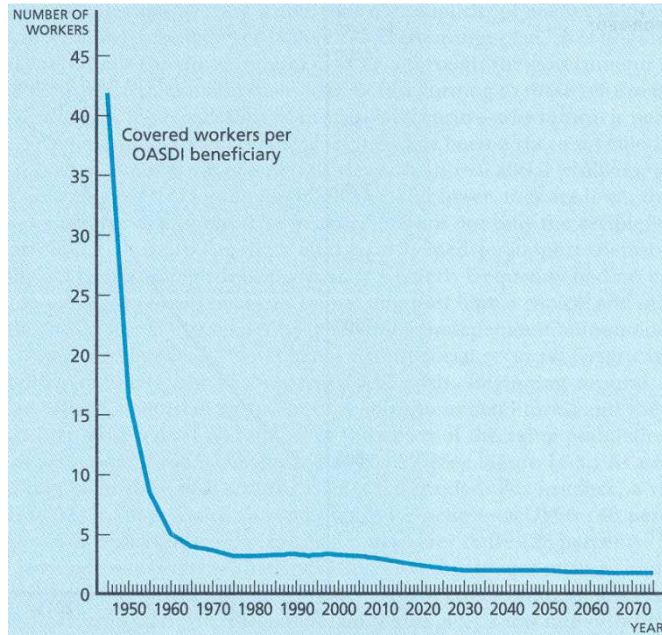
- Anot **reformos šalininkų**, yra kelios pagrindinės **socialinio draudimo problemos**:
 - **pirma**, ilgu laikotarpiu **nereformuota sistema gali sukelti fiskalinę krizę dėl gyventojų senėjimo ir šeimų noro turėti mažai vaikų**. Dėl to didės sistemos išlaikytinių gretos ir mažės mokančiųjų jai;
 - **antra**, teigiama, kad jis dažnai **bereikalingai neskatina dirbti**;
 - **trečia**, teigiama, kad **sistemos grąža nėra didelė, palyginti su kaupiamąja sistema**;
 - **ketvirta**, pačioje sistemoje yra **per daug neteisingumo**.

- Paprastai **nėra didelių priekaištų dėl PAYG sistemų administravimo kaštų ar jų požiūrio į „klientus“**. Dėl didelės **masto ekonomijos ir investavimo kaštų nebuvimo administravimo išlaidos paprastai sudaro 1-2 procentus sistemos išmokų**, o sociologinės apklausos rodo, kad (net ir Lietuvoje, kur valdžios institucijos piliečių yra paprastai niekinamos) **sistemų populiarumas tarp piliečių yra santykinai didelis**.

23.1 Gresiančios „fiskalinės krizės“ priežastys

- Esminė **fiskalinė problema, gresianti PAYG socialinio draudimo sistemoms**, yra ta, kad jų **finansinis gyvybingumas priklauso nuo dirbančiųjų ir pensininkų skaičiaus santykio**

– vadinamojo **priklausomybės santykio** (dependency ratio). Pav. 23.1 matome, kad, pavyzdžiui, JAV šis santykis mažėjo ir, planuojama, mažės artimiausiais dešimtmečiais.

Pav. 23.1. Priklausomybės santykis JAV.

- Yra **trys priklausomybės santykio mažėjimo priežastys** išsivysčiusiose šalyse:
 - **ankstesnis galimas išėjimo į pensiją laikas;**
 - **ilgesnė gyvenimo trukmė;**
 - **lėtesnis gyventojų skaičiaus augimas.**

- Pirmos dvi priežastys lemia **didėsnį pensininkų skaičių**, o trečia – **mažesnį dirbančiųjų** (ir mokančiųjų PAYG sistemai) skaičių. **Didėsnis moterų dalyvavimo darbo jėgoje laipsnis pastaraisiais dešimtmečiais iš dalies atsvėrė šias demografines tendencijas, bet ateityje dominuos nepalankios tendencijos.**

- **Antras kritinis veiksnys**, įtakojantis PAYG sistemos gyvybingumą, yra **ekonomikos našumo didėjimo laipsnis**. Jei net **mažesnio dirbančiųjų skaičiaus pajamos dėl našumo didėjimo greitai didės**, PAYG sistema galės **daugiau mokėti pensininkams.**

- Tačiau ar našumas didės tokiais tempais kaip praeityje? **Ateitis parodys** – galime tikėtis įvairių naujų **technologinių inovacijų**, tačiau, **antra vertus, senesni žmonės**, kurie ims dominuoti darbo jėgoje, **paprastai yra mažiau našūs** (bent **fizinių jėgų** ar greito **adaptavimo** reikalaujančiame darbe), nei vidutinio amžiaus žmonės.

- Pensijos yra tik viena iš socialinio draudimo programų, susijusių su senais žmonėmis. **Visuomenės senėjimas sukels fiskalinių įtampų ir kitoje socialinėje programoje –**

sveikatos draudime, ypač kiek tai susiję su **ilgalaike priežiūra**. Bet sveikatos ekonomiką aptarsime atskiroje paskaitoje.

■ **Pokarinio vaikų bumo karta pradeda išeiti į pensiją daugelyje išsivysčiusių šalių ir tai pagilina fiskalinę problemą.** Senėjančios visuomenės problema ypač aštri Japonijoje, kuri viena pirmųjų su ja susidūrė.

■ **Jei PAYG pensijų (ir sveikatos draudimo) sistemos nebus reformuotos, tai reiškia gerokai didesnę mokesčių dirbantiesiems.** Jei tokio **mokesčių padidėjimo nenorima**, yra kitų **alternatyvų**, kurias galima pailiustruoti **PAYG sistemos pajamų ir išlaidų balansu** (konkrečiais metais t):

$$\tau N_w W = N_p B$$

kur:

τ – socialinio draudimo įmokos tarifas („darbdavių“ plus dirbančiųjų);

N_w – mokesčių PAYG sistemai skaičius (dirbančiųjų skaičius);

W – mokesčių PAYG sistemai vidutinis darbo užmokestis;

N_p – PAYG sistemos pensijų gavėjų skaičius;

B – vidutinis pensijos dydis.

■ **Išlyga:** čia kalbame apie vidutinį darbo užmokestį. Problema gali būti gilesnė, jei šalyje yra didelė pajamų nelygybė: vidutinis darbo užmokestis dėl našumo didėjimo gali didėti greičiau už medianos darbo užmokestį, o būtent šis rodiklis dažniausiai yra žymiai svarbesnis socialiniam draudimui, nes dažniausiai yra nustatomos **“lubos” socialinio draudimo įmokoms** – viršijus tam tikro dydžio darbo užmokestį, nuo tos dalies mokėti įmokų nebereikia. Lietuvoje tokių kol kas (2016 m.) **“lubų” nėra**, todėl galime ir toliau naudoti vidutinio darbo užmokesčio rodiklį.

■ Kairėje lygties pusėje matome PAYG sistemos pajamas, o dešinėje – išlaidas. Naudojame lygybės ženklą paprastumo dėlei: trumpu laikotarpiu pajamos gali neatitikti išlaidų (tokiu atveju, PAYG sistema gali skolintis ar kaupti finansinį turta, priklausomai nuo to, ar įplaukos viršija išmokas, ar ne). Tačiau ilgu laikotarpiu finansiškai gyvybingos sistemos diskontuotos pajamos ir išlaidos turi būti lygios.

■ Lygtį galime pertvarkyti į tokią naudingą **analitinę išraišką** (padalinkite abi lygties puses iš N_p ir W):

$$\tau \frac{N_w}{N_p} = \frac{B}{W}$$

■ Ši lygtis rodo, kad, **jei norime išlaikyti tą patį pakeitimo santykį** (replacement ratio) B/W , (t.y. vidutinės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykį), **prastėjant priklausomybės santykiui:**

- turime didinti socialinio draudimo įmokos tarifą τ ,
- **jei nenorime kelti įmokos tarifo**, turime arba a) **didinti dirbančiųjų skaičių** ir/ar b) **mažinti pensininkų skaičių**, arba c) susitaikyti su pakeitimo santykio blogėjimu.

■ Yra keli būdai pagerinti pakeitimo santykį:

- **mažinti nedarbo lygį;**
- **įtraukti į darbo jėgą joje nesančius**, pavyzdžiui:
 - didinant **moterų** dalyvavimo darbo jėgoje laipsnį,
 - skatinant **jaunus žmones** greičiau įeiti į darbo rinką (**trumpiau mokytis**),
 - paskatinti **darbo nebeieškančius** vėl ieškoti darbo;
- **didinti darbo jėgą gimstamumo ar imigracijos politikos priemonėmis**, pavyzdžiui:
 - (finansiška) skatinant šeimas **susilaukti daugiau vaikų**,
 - **liberalizuojant imigracijos režimą;**
- **didinti išėjimo į pensiją amžių;**
- **prastinti sveikatos apsaugą** (pensininkai trumpiau gyvens☺).

■ **Socialinio draudimo ilgalaikė problema yra iš esmės finansinio pobūdžio**. Ji gali būti išspręsta **parametrine reforma** (parametric reform) – nedidelis mokesčio pakėlimas ar

pensinio amžiaus pailginimas gali išspręsti ilgalaikio sistemos **finansinio tvarumo problemą**. Gali būti ir **radikalesnių reformos alternatyvų** (sistemos laipsniškas pervedimas į kaupiamąjį režimą, “privatizavimas” ir pan.).

■ **Sveikatos draudimo išlaidos didės ne tik dėl senėjimo – didėja ir sveikatos paslaugų kaštai** (iš dalies dėl Baumolio dėsnio, žr. 3.3 skyrelį). Tokiu būdu, be senėjimo klausimo reikia spręsti ir **kaštų didėjimo kontrolės klausimą**.

■ Yra susirūpinimas, kad šios pensijų ir sveikatos apsaugos programos, skirtos seniems žmonėms, **išstumia viešąsias išlaidas jauniems žmonėms – investicijas į “šalies ateities” žmogiškąjį kapitalą (daugiausiai švietimui)**¹³². Be to, kartais **vaikai skursta dažniau nei pensininkai**.

Apibendrinimas 23.1. Fiskalinių PAYG sistemų problemų šaltiniai

Gimstamumo mažėjimas

Našumo augimo lėtėjimas

Išėjimo į pensiją amžiaus ankstinimas (tai jau praeityje)

¹³² Norint būti iki galo korektiškais, čia turime kalbėti tik apie transfero elementą socialinio draudimo sistemose, nes didžiąją dalį pensijų ar sveikatos apsaugos paslaugų seni žmonės užsidirbo darydami įmokas.

Gyvenimo trukmės ilgėjimas

23.2 Pensijų finansavimo sistemų ekvivalentiškumas: pensijų „krizės“ anatomija¹³³

- Žmogaus gyvenimo kokybę didele dalimi lemia:
 - vartojamų prekių ir paslaugų srautas,
 - apimant investicijų paslaugas, tokias kaip būsto.

- Prisiminkime, kad yra 2 būdai turėti tą srautą po išėjimo į pensiją:
 - pirmas yra kaupiti prekes ir paslaugas patiems (konservai, drabužiai etc.). Dirbantieji gali investuoti į būstą, automobilius, kurie duos paslaugas srautą senatvėje, bei investuoti į žmogiškąjį kapitalą, pavyzdžiui, išmokyti save gydyti, remontuoti santehniką... Tai nėra efektyvi strategija, o daugelio prekių ir daugumos paslaugų atveju yra neimanoma – dideli saugojimo kaštai, prekės ir žinios sensta, pavyzdžiui, senatvėje svarbios slaugos paslaugos negalime kaupiti iš viso;
 - todėl vyrauja antras būdas – gyvenimo kokybė senatvėje bandoma užsitikrinti kaupiant finansines pretenzijas (turta), kurį galima mėginti panaudoti perkant (didžiąją) dalį prekių ir paslaugų srauto, pagaminto tuo metu gyvensiančiu jaunu žmonių. Tada pensijų problema yra:

¹³³ Plačiau žr. Eatwell, John (2003), *The Anatomy of the Pensions “Crisis”*, <http://mbz.net.pl/eftepe/Eatwell.pdf>

- užtikrinti, kad **pensininkai turėtų pakankamai finansinio turto** pirkti prekes ir paslaugas, kurių jiems reikia,
- ir **užsitikrinti susitarimą** (aiškiai ar neaiškiai išreikštą (implicit)) **su dirbančiais, kad šie „duos“** prekes ir paslaugas, kurias jie pagamino.

■ Bet kuriuo atveju, **užtikrinimas**, kad visi senoliai turi **pakankamą finansinį turta oriam pragyvenimui**, yra vienas svarbiausių ekonominės politikos klausimų, nes:

- **dideli tarpkartiniai transferai** neišvengiamai **iškelia sudėtingus socialinius ir ekonominius klausimus**;
- **valdžia** tiesiogiai **suinteresuota adekvačiom pensijom** – ar transferą darome per viešąjį sektorių, ar privatų (finansų institucijas), **jei pensininkai neturi pakankamai savo išteklių (pensinių teisių ar kito finansinio turto)**, jiems **reikės socialinės paramos**.

■ **Problema kaip atlikti tarpkartinį transferą tampa gerokai sunkesnė kai visuomenė senėja**, t.y. kai pensininkų dalis visuomenėje didėja dėl:

- mažėjančio gimstamumo;
- ir didėjančios gyvenimo trukmės.

■ **Visuomenės senėjimas populiariai ir suvokiamas kaip pensijų „krizė“** (pension “crisis”). Toliau parodysime, kad:

- **„krizė“ yra bendras reiškinys, nepriklausantis nuo pensijų finansavimo būdo;**

- tačiau **paprastai jis tapatinamas su valstybės PAYG** pensijų sistemomis, nes prognozuojama, kad PAYG sistemų išlaidų/BVP santykis išsivysčiusiose šalyse didės¹³⁴.
- Bet klausimai, susiję su viešosiomis pensijų sistemomis, **galioja ir kitoms pensijų sistemoms**. Tą parodysime paprastu **modeliu**:
 - jame **pensininkai laikomi vienintele priklausoma grupe** visuomenėje, nenagrinėjant vaikų ir sergančiųjų;
 - taip pat daroma prielaida, kad **visas taupymas ir mokesčiai yra skirti užtikrinti prekių ir paslaugų srautą pensininkams**.
- **Pagrindinė** modelio lygtis:

$$PN = (S + T)YW \quad (1)$$

kur:

P – vidutinė pensija pensininkui per metus;

¹³⁴ Kiek mažesniu mastu, pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje, nes prieš kelis dešimtmečius britų vyriausybė sumažino realios valstybės mokamų pensijų vertės didėjimo tempą (iš esmės „bankrutavo“ prieš pensininkus, kurie turėjo kitus lūkesčius, kai kaupė pensijoms).

N – pensininkų skaičius;
 W – dirbančiųjų skaičius;
 Y – gamyba vienam darbuotojui (našumas);
 S – vidutinė taupymo norma;
 T – vidutinis socialinio draudimo mokesčio tarifas.

■ Todėl:

PN – visa **suma pensijų**, sumokėtų per metus. Šios **pensijos yra perkamosios galios srautas**, kurį pensininkai naudoja pirkti prekes ir paslaugas, pagamintas dirbančiosios visuomenės dalies;

WY – bendroji **prekių ir paslaugų srauto** vertė.

■ **Taupymas** ir **mokesčiai** yra **2 būdai iš dirbančiųjų gauti prekes ir paslaugas**, kurių nori pensininkai, ir ta **pensininkų gaunama dalis yra dalis, kurios nesuvartojo dirbantieji**.

■ Taigi:

- **kairėje** lygties pusėje yra **prekių ir paslaugų kiekis, tenkantis pensininkams**;
- **dešinėje** pusėje – pagamintas prekių ir paslaugų **kiekis, kurio nevartoja dirbantieji**;
- ir šis **tarptartinis transferas yra svarbiausias sąryšis pensijų skaičiavime**.

- Pertvarkome (1) lygtį:

$$N/W = (S + T)Y/P \quad (2)$$

t.y. **priklausomybės santykis** ([pensininkų skaičius]/[darbuotojų skaičius]), lygus **nesuvertotų pajamų ir vidutinės pensijos santykiui**.

- Išreiškiame **augimo tempais**:

$$n - w = sa + t(1 - a) + y - p \quad (3)$$

kur:

n – pensininkų skaičiaus augimo tempas,

w – darbuotojų skaičiaus augimo tempas,

y – našumo augimo tempas,

p – realios vidutinės pensijos vertės augimo tempas,

$sa + t(1 - a)$ – svertinis vidurkis mokesčio tarifo t ir taupymo normos s augimo tempo ($a = S/(S + T)$).

- Pensijų „krizės” šaltinis yra faktas, kad $n > w$, t.y. pensininkų daugėja greičiau už dirbančiuosius. Todėl kairė (3) pusė yra teigiama, ir dešinė pusė turi būti teigiama taip pat. Tai gali būti pasiekta:
 - didėjančia taupymo norma s ;
 - didesniu mokesčio tarifu t ;
 - didesniu našumo augimo tempu y ;
 - realios vidutinės pensijos vertės augimo tempo p sumažėjimu (net neigiamu augimo tempu);
 - a pokyčiu, t.y. balanso tarp taupymo ir apmokestinimo pokyčiu. Kadangi taupymo normos s yra paprastai gerokai mažesnės nei mokesčio tarifas t , tai siūlo didinti apmokestinimą, kaip būdą sumažinti dirbančiųjų vartojimą.

- Žinoma, galima mėginti „dirbti“ su kaire lygties puse:
 - didinant darbo jėgos augimo tempą w : mažinant nedarbo lygį, didinant dalyvavimo darbo jėgoje santykį (participation rate), pavyzdžiui, paankstinant jaunuolių patekimo į darbo jėgą amžių (nėra čia ko mokytis iki 30 metų);
 - sumažinant pensininkų skaičiaus augimo tempą n : didinant išėjimo į pensiją amžių, „galabijant“ pensininkus (jei ne badu, tai prastomis sveikatos apsaugos paslaugomis etc.:).

- Žinoma, kai kurie iš pokyčių yra vienkartiniai, ir nelems nuolatinio lygties (3) perbalansavimo.

■ „Krizės” sprendimas glūdi **pasirinkime**, kuri iš w, s, a, t, y, p reikšmių turi būti pakeista. Turint galvoje n padidėjimą, privalo būti **kombinacija pokyčių**, **automatiškai** ar **politiniu sprendimu**.

■ **Per daug dėmesio**, svarstant pensijų „krizę”, buvo skirta **sąryšiui** tarp:

- **būdo, kuriuo finansuojamos pensijos;**
- ir lygties (3).

■ Tačiau:

- **tie patys klausimai** išskyla **nepaisant finansavimo būdo**,
- o **ginčai dėl finansavimo** turėtų vykti per **skirtingų finansavimo būdų poveikio** w, s, t, y, p **prizmę**.

23.2.1 Pensijų finansavimas

■ N/W santykio didėjimas paskatino diskusijas apie pensijų finansavimą, daugiausia **stengiantis priešpastatyti PAYG pensijų sistemą ir kaupiamųjų pensijų** (fully-funded, FF) sistemas:

- **PAYG** pensijų sistema yra **viešojo sektoriaus** sistema, kai **mokėjimai sistemai iš dirbančiųjų** pusės naudojami suteikiant **perkamąją galią pensininkams**. Pensijų sąlygas nustato ir keičia **politikai**;

- **FF** pensijų sistemos gali būti organizuotos viešojo sektoriaus, nors paprastai yra valdomos privataus sektoriaus. FF sistemoje žmogus taupo būdamas jaunas ir sukaupia finansinio turto kiekį, kurį senatvėje gali mėginti panaudoti pirkdamas prekes ir paslaugas iš jaunų.
- **Abiem atvejais** teisė gauti pensiją yra finansinė teisė:
 - pensijų teisės (pension rights) PAYG sistemoje,
 - ar aiškiai išreikštas finansinis turtas FF sistemoje.
- Bet tos teisės vertė priklausys nuo gausybės ekonominių aplinkybių:
 - darbo rinkos būklės;
 - finansinio turto rūšių rinkų būklės;
 - makroekonominių dalykų (infliacijos).
- **Išvada.** Tačiau svarbi pirminė išvada yra ta, kad makroekonominiame lygmenyje nėra skirtumo tarp PAYG ir FF, kas dėl bendrojo transfero $sa + t(1 - a)$, t.y. esant duotoms n , w , y , p reikšmėms, $sa + t(1 - a)$ reikšmė turi būti ta pati, ne priklausomai nuo finansavimo schemas:
 - PAYG sistemoje einamieji mokesčiai naudojami einamųjų pensijų mokėjimui;
 - FF sistemoje einamasis taupymas naudojamas mokant einamąsias pensijas;
 - todėl “našta” darbo įėjai, apibrėžta kaip prekės ir paslaugos, “atimtos” iš dirbančiųjų pajamų, yra ta pati, nesvarbu ar pensijų sistema yra FF ar PAYG.

■ **Kitas panašumas** yra tas, kad:

- kaip darbo jėga gali prieštarauti apmokestinimo padidimui,
- taip ji gali prieštarauti ir bandymams sumažinti jų vartojimą FF schemos pagalba.

■ **Tarkime**, kad šalys vietoje PAYG pensijų sistemų finansuotų pensijas FF sistemų pagalba. Didesnė “našta” dėl senėjimo būtų nulemta didelio kiekio finansinių pretenzijų, kurį sukaupė didėjantis skaičius pensininkų. Šias pretenzijas turi atitikti padidėjęs jaunu taupymas. Pensininkai naudos finansinį turtą, kad gautų prekes ir paslaugas iš darbo jėgos (nes finansinio turto nevalgome, o valgome duoną):

- jei darbo jėga nenorės sumažinti savo realų vartojimą didesne taupymo norma, pradės didėti prekių ir paslaugų kainos. Infliacija didės tol, kol:
 - arba **reali pensijų vertė sumažės iki lygio**, kurį darbo jėga norės priimti,
 - arba **darbo jėga padidins taupymo normą**, siekdama **išlaikyti realią jų pačių besikaupiančio finansinio turto vertę**;
- jei darbo jėga atsisako sumažinti savo vartojimą, arba atsisakydama mokėti didesnius mokėjimus, ar daugiau taupyti, tada **pensijos turi būti atitinkamai mažesnės** (p turės būti mažesnis ar neigiamas);
- **FF atveju procesas yra mažiau skaidrus**, nei PAYG sistemoje, bet **makro lygmenyje pasekmės yra iš esmės tos pačios**.

■ Todėl PAYG ir FF sistemų lyginimas turėtų būti kitoje plotmėje, nagrinėjant kitus jų bruožus, o ne bendrą makroekonominį jų poveikį. Kai kurie aptarinėjami PAYG ir FF pranašumai ir trūkumai (dauguma kurių yra **mitai**, apie kuriuos žemiau) yra lentelėje.

PAYG	FF
Pranašumai:	Pranašumai:
Paprastumas ir skaidrumas	Didesnė graža
Maži administravimo kaštai	Taupantysis turi daugiau pasirinkimo
Progresinis perskirstymas	Didina santaupas ir augimą
Plati aprėptis	Skatina finansų rinkas ir efektyvų korporacijų valdymą
Netrukdo darbo mobilumui	Pensijų dydis automatiškai koreguojasi pagal gražą
Nedidelė rizika	Trūkumai:
Trūkumai:	Regresyvus poveikis pajamų pasiskirstymui
Našta biudžetui	Dideli administravimo kaštai
Nėra "pasirinkimo" galimybės	Ribota gyventojų aprėptis
Politikų noras kartais turėti su biudžeto galimybėmis nesuderintą pensijų lygį	Didelė rinkos rizika
Pasipriešinimas pensijų finansavimui „mokesčiais“	Didelis poreikis socialinės apsaugos tinklui
	Ribotas darbo jėgos mobilumas (profesinės pensijos)

23.3 Senėjimas ir turto kainos¹³⁵

■ **Senėjimas** yra (beveik) **visuotinis**:

- **išsivysčiusios** ekonomikos (JAV, Japonija, ES) senėja **greitai**;
- **besivystančios** ekonomikos iš esmės **neatsilieka** – pavyzdžiui, Kinijos gyventojų medianos amžius bus didesnis už JAV apie 2025 m.

■ Svarbu tai, kad:

- **senėjančios ekonomikos** turi didžiąją dalį **pasaulio investuotino turto** (global investable assets);
- o ekonomikos teorija teigia, kad **senėjimas neigiamai veikia turto kainas**.

■ Kaip senėjimas veikia turto kainas? Gal senėjimas lems **didelį pasaulinį turto kainų kritimą**, kaip prognozuojama Mankiw and Weil (1989)?

■ **Praeityje** buvo daugiau **priešingai** – demografiniai veiksniai didino realias būstų ir akcijų kainas daugelyje šalių po Antrojo pasaulinio karo. Bet **ateityje** demografija **stabdys** turto kainų didėjimą.

¹³⁵ Plačiau žr. Takats, Elod (2010), „Ageing and Asset Prices“, BIS WP, <http://www.bis.org/publ/work318.pdf>.

- Ekonomikos teorija, tiksliau kombinacija **gyvenimo ciklo hipotezės** (lifecycle hypothesis) ir **persidengiančių kartų modelio** (overlapping generations model), teigia, kad senėjimas turi **tiesioginę įtaką turto kainoms**.

- **Gyvenimo ciklo hipotezė** (Modigliani and Miller (1954)), teigia, kad **vartojimo-taupymo pobūdis kinta su amžiumi**:
 - namų ūkiai **skolinasi būdami jauni**, vidutinio amžiaus pradeda atiduoti skolas ir taupo senatvei.

- **Persidengiančių kartų modelyje** (Allais (1947), Samuelson (1958), Diamond (1965)):
 - jauni **taupo senatvei pirkdami turta**, o **senatvėje parduoda turta**, kad galėtų vartoti būdami pensijoje (akcijų, deža, nevalgom).
 - Šis turto **perdavimas paprastai vyksta per institucijas kaip pensijų fondai**. Tačiau jaunų (turto pirkėjai) ir senų (turto pardavėjai) skaičiaus pokytis turi tiesiogines pasekmes turto kainoms.

- Iš tikrųjų, **per pastaruosius kelis dešimtmečius**, kai pokarinės „baby boomerių“ kartos **pasiekė vidutinį amžių**, nominaliosios ir realios **turto kainos išsivysčiusiose šalyse gana greitai augo**. Bet **neriekia užmiršti**, kad prie to prisidėjo ir **kredito bumai** po finansų sektoriaus liberalizacijos ir Bretton Woods sistemos iširimo. Kai kurie analitikai nesugeba suvokti, kad praeities **akcijų gražos premija** (equity premium) yra **iškreipta didėjimo linkme** dėl:

- minėtų dviejų priežasčių,
 - bei dėl to, kad Didžiosios depresijos pasitaiko gana retai.
- Savaiame suprantama, kad **senėjimas yra tik vienas veiksnys, veikiančių turto kainas** – senėjimas įtakos:
- kapitalo kaštus,
 - tarptautinius kapitalo srautus,
 - darbo užmokestį,
 - našumą etc.
- Sunku dabar pasakyti **koks bus darbo našumas ateityje** (tai labai priklauso nuo sunkiai prognozuojamo inovacijų srauto, kuris, pavyzdžiui, Robert'io J. Gordon'ui atrodo išsekęs...), bet bent jau **fizine prasme senėjanti visuomenė bus mažiau naši**.
- Kai kas sako, kad **Lietuvos pensijų fondams reiktų investuoti į geros demografijos šalių turtą**, bet suvokime, kad:
- **Afrikoje ar Lotynų Amerikoje ir investavimo rizikos visai kitokios**,
 - be to, **ne mes vieni bandytume diversifikuotis** – tokie toliaregiai kapitalo srautai jau senai vyksta (su pasekmėmis tų regionų turto kainoms).

23.3.1 Senėjimo ir turto kainų sąryšio modelis

■ **Identiški žmonės** gyvena **2 laikotarpius**. **Jauni** žmonės **dirba** ir gauna **egzogeninį darbo užmokestį** (y), bet jie turi **taupyti senatvės vartojimui**. Taupymas turi **dalaus finansinio turto** formą. Žmogaus **naudingumo funkcija** (U) yra natūralus logaritmas nuo vartojimo, esant jaunam, ir diskontuoto vartojimo pensijoje:

$$U = \ln(c_t^y) + \beta \ln(c_t^o) \quad (1)$$

■ Žmonės maksimizuoja savo naudingumo funkciją, esant **išteklių apribojimui**:

$$c_t^y + \frac{c_t^o}{1+r_t} = y_t^y \quad (2)$$

■ **Palūkanų norma** (r_t) (ir diskonto norma $1/(1+r_t)$) modelyje bus **endogeninė** ir **atspindės turto kainos evoliuciją**.

■ **Turto rinkos**. Žmonės prekiauja vienu, dalium ir, priešingu atveju, **vidinės vertės neturintčiu aktyvu** (otherwise useless fiat asset) (K), kurio kaina laikotarpiu t yra p_t . **Jauni žmonės perka dalį** a_t turto **už vieneto kainą** p_t .

■ Tada biudžeto apribojimas gali būti perrašytas taip:

$$y_t^y = c_t^y + p_t a_t \quad (3)$$

■ Kadangi žmonės yra vienodi, žmogaus santaupos lygios *per capita* ($1/n_t$) turto ($p_t K$) vertei pusiausvyroje. Todėl (3) tampa:

$$y_t^y = c_t^y + p_t \frac{K}{n_t} \quad (4)$$

kur

n_t – einamosios kartos dydis.

■ Tada laikotarpiu $t + 1$ dabar jau seni žmonės parduoda turtą už kainą p_{t+1} ir įplaukas naudoja vartojimui:

$$c_{t+1}^o = p_{t+1} \left(\frac{K}{n_t} \right) = \frac{p_{t+1}}{p_t} \left(\frac{p_t K}{n_t} \right) = (1 + r_t) \left(\frac{p_t K}{n_t} \right) \quad (5)$$

■ Lygtis (5) rodo, kad **vartojimas senatvėje priklauso nuo pradinio taupymo** ($p_t K/n_t$) ir tų **santaupų grąžos** ($1 + r_t$).

- **Egzogeninius demografinį augimą** (d_t) ir **ekonominį augimą** (g_t) išreiškiame taip:

$$n_{t+1}^Y = (1 + d_t)n_t^Y \quad (6)$$

$$y_{t+1}^Y = (1 + g_t)y_t^Y \quad (7)$$

23.3.2 Modelio sprendimas

- Įstatę pirmos eilės optimalumo sąlygą

$$c_{t+1}^O = \beta(1 + r_t)c_t^Y$$

į biudžetinį apribojimą (2), gauname žmogaus **vartojimą, esant jaunam**:

$$c_t^Y = \frac{y_t^Y}{1 + \beta} \quad (8)$$

- Kitu žingsniu apskaičiuojamos pusiausvyros turto kainos laikotarpiu t , prilyginant **taupymą ir investicijas** (lygtis 9):

- **kaire** pusė rodo **jaunų taupymą kaip skirtumą tarp jų egzogeninių darbo pajamų ir vartojimo**, nustatyto lygtimi (8);
- **dešinė** pusė rodo jaunų investicijas, aprašytas lygtimi (4):

$$y_t^y \left(1 - \frac{1}{1 + \beta} \right) = \frac{p_t K}{n_t} \quad (9)$$

- **Taip pat** nustatome **kito laikotarpio** ($t + 1$) jaunųjų taupymą ir investicijas:

$$y_{t+1}^y \left(1 - \frac{1}{1 + \beta} \right) = \frac{p_{t+1} K}{n_{t+1}}$$

- **Panaudoję demografinio augimo tempą** iš lygties (6) ir **realaus ekonominio augimo tempą** iš lygties (7), gauname:

$$y_{t+1}^y (1 + g_t) \left(1 - \frac{1}{1 + \beta} \right) = \frac{p_{t+1} K}{n_t (1 + d_t)} \quad (10)$$

- Padalinę lygtį (10) iš lygties (9) gauname **turto kainos evoliuciją**, priklausančią nuo realaus **ekonominio augimo** ir **demografinio** veiksnio:

$$1 + r_{t+1} = \frac{p_{t+1}}{p_t} = (1 + g_t)(1 + d_t) \quad (11)$$

■ **Išvada.** Rezultatas yra **logiškas** ir jis susijęs su **paklausa turtui**:

- **turtas bus brangesnis**, jei **ateinanti karta yra turtingesnė ir/ar didesnė**, nes ateinanti karta **norės daugiau turto taupymui savo paties senatvei**.

■ Atkreipkite dėmesį, kad viešojo **PAYG socialinio draudimo grąža** yra **ta pati** $(1 + g_t)(1 + d_t)$, kaip ir privataus finansinio turto šiame modelyje. Tik neužmirškime, kad:

- skiriasi PAYG ir FF schemų **administravimo komisiniai**,
- **plius** yra **papildomi perėjimo** iš PAYG sistemos į FF **kaštai reformos metu gyvenančiai jaunų kartai**.

23.4 Pensių fondų „panacėja“ (kaip finansializacijos reiškinio sudėtinė dalis)

■ Tačiau, vienas populiariausių viešojoje erdvėje sklindančių teiginių yra (privačių pensijų fondų ir politikų pateikiamas) argumentas, kad dalyvaujantieji II pakopos fonduose gaus **gerokai didesnę pensiją nei nedalyvaujantieji**. Tai galima „įrodyti“:

- **ignoruojant visas reformos sąnaudas**;
- išradinčiai **parenkant skaičiuoklės parametrus**.

- Pavyzdžiui, kaip parodė tam tikrų centrinės ir Rytų Europos šalių patirtis (pavyzdžiui, Lenkijos), pensijų **reforma paprastai finansuojama didesniu valstybės skolinimusi**, nes vienu metu ir norima išlaikyti esamų pensininkų pajamų lygį, ir kaupti lėšas II pakopos fonduose.
- Tačiau **negalima nepaisyti ateities skolos aptarnavimo problemų**, kaip paprastai tai daro **skaičiuoklės** – tie, kas **gaus „didesnes pensijas“**, greičiausiai mokės ir **didesnius mokesčius** dėl reformos nulemtos skolos padidėjimo.
- Be to, privačių pensijų fondų **komisiniai** (ir nuo **įmoku**, ir **nuo turto**) yra svarbus veiksnys, kuris **mažina šių fondų grąžą dalyviui**, palyginti su PAYG sistemų grąža, nes **PAYG sistemos „ima komisinius tik nuo įmoku“** (sistemos administravimui). Tai – **didelis ir esminis skirtumas**, kuris privačių fondų grąžą jų dalyviams paprastai sumažina 1/3 ar daugiau.
- **Politikai kaip mantrą kartoja tezę, kad II pakopa būtina reikalinga, norint pensijų pakeitimo santykį turėti gerokai didesnę**, nei jei būtų vien tik I pakopa. Susidaro įspūdis, kad į II pakopą žiūrima kaip į **pridėtinę, o ne pakaitinę dalį I pakopai**, kuri, savo ruožtu, lieka “nekintanti”, nepaisant to ar daroma reforma, ar ne. Toks **požiūris neteisingas**.

■ Pavyzdžiui, jei darome prielaidą, kad dėl pensijų reformos esamiems pensininkams pensijos nemažinamos, tai **jauni darbuotojai finansuoja ir esamų pensininkų pensijas ir priverstinai atideda sau**. Šie **poveikiai atskirų kartų gerovei** (welfare effects) „pardavinėjant reformą“ buvo iš esmės **ignoruoti**.

■ Antra, tuo mastu, kuriuo žmogus pasirenka pervesti lėšas II pakopai, **mažėja jo „Sodros“ pensijos dalis** (apie tai vengiama kalbėti). Todėl reikia **palyginti dviejų alternatyvų** – a) likti „tik „Sodroje“; b) dalyvauti ir II pakopoje – **pilnas gražas** ir alternatyvos pranašumą (ir reformos naudą) rodys **ne šių gražų per visą gyvenimą suma, o skirtumas**.

■ Reali graža metais t iš **PAYG** sistemos yra:

$$r^{PAYG} = f(y, d, -\tau^{flow}).$$

■ Reali graža **II pakopos** pensijų fonde:

$$r^{II} = f(r^*, -\tau^{flow}, -\tau^{assets}, -i^{LT}),$$

kur

y – darbo užmokesčio augimas Lietuvoje, priklausantis nuo darbo našumo augimo, kuris pats priklauso nuo senėjimo;

d – darbuotojų ir pensininkų santykis Lietuvoje;

τ^{flow} – mokestis nuo metinės įmokos („Sodros“ administravimo išlaidų dalis bendruose socialinio draudimo mokesčiuose);

r^* – II pakopos pensijų fondų investicijų bendroji reali grąža (iš esmės iš investicijų užsienyje; taip pat neigiamai priklausanti nuo senėjimo);

τ^{assets} – mokestis nuo turto, sukaupto pensijų fonde;

i^{LT} – Lietuvos vyriausybės realios skolinimosi palūkanos (jei darome prielaidą, kad valstybės skolos padidėjimas dėl pensijų reformos anksčiau ar vėliau padalinamas jaunajai kartai **didesnių mokesčių/skurdesnių viešųjų paslaugų pavidalu**, tuo didele dalimi sugriaunant didesnių pensijų dėl **reformos iliuziją**).

■ Reformą galima laikyti naudinga visuomenei, jei:

$$f(r^*, -\tau^{assets}, -i^{LT}, -\alpha) - f(y, d) > 0.$$

■ Ar taip bus, **parodys tik laikas**, tačiau iš šios išraiškos matome, **kodėl žadamo „stebuklo“ iš tokių reformų ir negali būti**, jei **pilnai** atsižvelgiame į visas reformos pasekmes, kurių bene svarbiausia – **valstybės skolos padidėjimas**. Be to, dar reikia

atsižvelgti ir į galimą **anuitetu aktuarinio (ne)teisingumo** problemą ($-\alpha$), kuri dar labiau mažina “pensijų reformos” patrauklumą.

■ **Tikimybė**, kad tokia reforma turės **teigiamas pasekmes „reformos kartos“ gerovei yra nedidelė** šalyse, kurios:

- brangiai skolinasi (LT);
- investuoja didžiąją dalį II pakopos lėšų išsivysčiusiose šalyse, duodančiose nedidelę grąžą (euro zona);
- II pakopos fondų administravimo mokesčiai yra santykinai dideli (LT).

■ **Epilogas**. Drucker'is (2003) apie demografiją: **“tai ateitis, kuri jau įvyko”**. Gal dėl kokių nors priežasčių demografijos tendencijos **ateityje apsivers?** Bet... Rudy **Giuliani** (2008): **„...‘change‘ is not a destination, just as ‘hope‘ is not a strategy“**.

■ [Mano kuklia nuomone,] **Lietuvos pensijų “reformos” iš esmės buvo paremtos būtent „change“ ir „hope“**, nei suvokimu kas ir kodėl daroma. Tiesiog buvo nekritiškai perkeliama **Washingtono konsensuso**, kuris po šios krizės lyg ir išėjo iš mados, **elementai, palankūs finansializacijos bangai**☺

23.5 Įtaka darbo pasiūlai

- Socialinio draudimo sistema gali turėti **didelę įtaką darbo pasiūlai**, pavyzdžiui, ji gali skatinti žmones **anksčiau, nei jie norėtų, išeiti į pensiją**: jei **finansišškai apsimoka** eiti į pensiją tik **sulaukus minimalaus pensinio amžiaus**, tai žmonės greičiausiai ir darys, **nepriklausomai nuo to, ar jie fizine prasme gali dirbti**.
- Buvo nemažai studijų, kurios siejo **senesnio amžiaus žmonių dalyvavimo darbo jėgoje laipsnio sumažėjimą su pensijų dosnumo padidėjimu**. Kaip ir daug kitų valstybės programų, **pensijų socialinis draudimas sukuria ir pajamų, ir pakeitimo efektus**. (Kaip ir apmokestinimo atveju, **neefektyvumai siejami tik su pakeitimo efektu**.)
- Didelis **transferas seniems žmonėms turi pajamų efektą**: senoliai į jį reaguoja dirbdami mažiau ir ilsėdamiesi daugiau – eina **anksčiau į pensiją**. Be to, yra **pakeitimo efektas – socialinis draudimas pakeičia santykinę darbo gražą**.
- Yra **mažai sutariama dėl pakeitimo efekto dydžio ir net ženklo**. Jei žmogus dirba daugiau, jo socialinio draudimo įnašai bus didesni, nes jis moka procentą nuosavų pajamų. **Ilgiau dirbant, pensija taip pat gali būti didesnė (ilgesnis stažas)**. Esminis klausimas: **ar (ribiniu požiūriu) didesnės pensijos nauda yra verta didesnių įnašų ir trumpesnio laisvalaikio?**

- Atsakymas didele dalimi priklauso nuo šalies socialinio draudimo sistemos specifikos, ypač pensijos apskaičiavimo formulės. Dėl senėjimo problemos daugelis šalių turėtų taip suderinti pensijų sistemas, kad paskatų išeiti į pensiją per anksti būtų kuo mažiau.
- Visiškai išvengti iškraipymų retai kada pavyksta:
 - dėl perskirstymo mažiau uždirbančiųjų įnašai yra “gera investicija” (įnašai lemia gerokai didesnę pensiją);
 - o daugiau uždirbantiems – mokestis, jei papildomi įnašai nedidina pensijos ar didina nedaug.
- Antra, dažnai skaičiuojant pensiją leidžiama pasirinkti n didžiausių pajamų metų, kurie dažnai nebūna metai prieš pat išėjimą į pensiją. Tokiu atveju, įmokos paskutiniaisiais metais prieš pensiją, kai alga jau nėra didžiausia, “neatsiperka” – ar iš viso nepadidina pensijos ar padidina labai nedaug.
- Priešingai, kai kuriose sistemose pensija apskaičiuojama pagal paskutinių darbo metų darbo užmokestį – tokiu atveju, žmonės stengsis labai daug dirbti prieš pat išėjimą į pensiją. Garsus tokios sistemos iškraipymų pavyzdys buvo Bostono metro mašinistai, kurie dirbdavo tiek daug valandų, kad net užmigdavo prie vairo.
- Svarbu pažymėti, kad darbo ir laisvalaikio balanso iškraipymai atsiranda ir tada kai būsimieji pensininkai yra subsidijuojami, ir tada kai apmokestinami: iškraipymai

neatsveria vienas kito, todėl bendrasis iškraipymas nebus vidutinė ribinės subsidijos ar mokesčio vertė.

■ **Iškraipymai, susiję su pakeitimo efektu, gali būti gana dideli, jei mažinamos pensijos dirbantiems pensininkams**, kaip nuo 2010 metų buvo Lietuvoje. **Dirbantis pensininkas moka mokesčius nuo darbo pajamų**, be to, jam **mažinama senatvės pensija**. **Aiškiai neišreikštas mokestis** (implicit tax), kuris apima ir pajamų mokestį, ir prarastą pensijos dalį, gali būti didelis ir tai **skatins dirbantį pensininką sumažinti darbo pasiūlą ar nebedirbti iš viso**.

23.6 Socialinio draudimo grąža

■ Dar vienas dažnai girdimas **nepasitenkinimas** yra tas, kad **socialinio draudimo grąžos norma yra mažesnė, nei privačių sąskaitų pensijų fonduose grąža**. Šis argumentas anksčiau būdavo girdimas retai, nes **pirmosioms kartoms pensijų išmokos viršydavo įnašus** (atitinkamai diskontavus) **dėl spartaus našumo ir gyventojų skaičiaus didėjimo**. Tačiau, **sulėtėjus našumo ir algų didėjimui, nepalankia linkme pasisukus demografiniams reikalams**, šis argumentas prieš viešąsias socialinio draudimo sistemas **girdimas vis dažniau**.

- Šis priekaištas nėra labai korektiškas. Viešos pensijų sistemos grąža turėtų būti **lyginama su panašios rizikos investicijų grąža** – ne su akcijų rinka, o su realia infliacija indeksuotą valstybės obligacijų grąža.¹³⁶
- **Akcijų ilgalaikė grąža yra didesnė, bet ir rizika yra didesnė**, be to, svarbus **investavimo horizontas** – įsivaizduokite, kad turite **parduoti savo akcijas didelės krizės metu**, kai akcijų kursai yra smarkiai kritę.
- Kita dažna klaida yra **neatsižvelgti į privačių pensijų fondų administravimo kaštus**, kurie paprastai yra gerokai didesni, nei PAYG sistemų. Todėl **grynoji grąža privačiose pensijų sistemose yra daug mažesnė, nei bendroji grąža**.

23.7 “Neteisingumas”

- Galima sakyti, kad **bet kurios draudimo sistemos bruožas yra “neteisingumas”**: kai kas sumokės daugiau premijų, nei gaus išmokų, o kai kas – priešingai. Pavyzdžiui, **jei draudėtės nuo gaisro, bet jo nebuvo, – “pralaimėjote”**☺. **PAYG pensijų sistemoje tie, kurie gyvens ilgiau, gali gauti gerokai daugiau nei tie, kurie mirs vos išėję į pensiją**. Tai, savaime, **nėra neteisinga**.

¹³⁶ Tokias obligacijas, deja, iš esmės leidžia tik JAV, Prancūzija ir kelios kitos išsivysčiusios šalys.

■ Bet socialinio draudimo sistemose būna ir taip, kad tie, kurie mokėjo panašius įnašus, gauna atgal vidutiniškai skirtingas sumas. Pavyzdžiui, kai kuriose šalyse vedusieji sumoka daugiau, nei nevedusi pora (tiesa, vedę vyrai gyvena ilgiau); moterys, kurios gyvena vidutiniškai ilgiau, gauna daugiau nei vyrai, mokėję panašaus dydžio įmokas; rūkantieji gyvena maždaug 6 metais trumpiau už nerūkančius, todėl pirmieji „nuskriaudžiami“ ir pan.

■ Privati draudimo sistema stengiasi diferencijuoti įmokų dydžius, kad būtų atsižvelgiama į skirtingas tikėtinas gyvenimo trukmes. Todėl PAYG sistemų kritikai turi rimtų argumentų, kad reikalinga reforma. Priešingai, PAYG sistemų šalininkai teigia, kad persikirstymo elementas yra sistemos pranašumas, o ne trūkumas. Svarbu, kad persikirstymas būtų protingo masto.

Apibendrinimas 23.2. PAYG sistemos reformos priežastys (ar pretekstai)

- Visuomenės senėjimas ir prastėjantis priklausomybės santykis
- Nepalanki įtaka darbo pasiūlai (?)
- Maža suvokiama PAYG sistemos grąža
- “Neteisybės” – aktuarine prasme skirtingos pensijos, mokėjusiems panašias įmokas, neskaidrus (kartais dėl politinių sumetimų) persikirstymas

23.8 Socialinio draudimo reformos alternatyvos

■ Yra dvi ryškios PAYG sistemų reformų alternatyvos:

- siekiant fiskalinio balanso, **parametriškai sumažinti išmokas ir/ar padidinti pajamas**, bet **bazinės struktūros nekeisti**;
- **drastiška reforma**, apimanti reikšmingus struktūrinius pokyčius, galbūt net visišką socialinio draudimo **privatizavimą**.

23.8.1 PAYG sistemos išlaidų mažinimas

■ Yra keli būdai sumažinti išmokas.

■ **Pensijų apskaičiavimo formulės pakeitimas.** Pensijų apskaičiavimo formulė galėtų būti pakeista taip, kad sumažintų išlaidas pensijoms, o gal net padidintų efektyvumą ir teisingumą.

■ Pavyzdžiui, kaip buvo minėta anksčiau, dažnai **pensijų apskaičiavimui naudojami n didžiausių pajamų (ir įnašų) metų**. Žmonių, kurie dirba ilgiau jau pasiekę pensinį amžių, pajamos dėl mažesnio našumo dažnai būna mažesnės, palyginti su karjeros ir darbingumo viršūnės laikotarpiu, todėl **dirbdami ilgiau, jie jau nebepadidins pensijos**.

■ Todėl formulę būtų galima atitinkamai pakeisti, kad nebūtų dirbtinių paskatų išeiti į pensiją tik suėjus pensiniam amžiui. **NDC sistemos gerai sprendžia šią problemą** – dirbant ilgiau, didėja jūsų „kapitalas“, sukauptas sistemoje, be to, už jį gaunate ir „palūkanas“.

■ **Pensinio amžiaus pakeitimas.** Pastaraisiais metais daug valstybių pradėjo palaipsniui ilginti pensinį amžių. Priežastys yra dvi:

- **geresnė bendra senų žmonių sveikata**, kuri ilgina tikėtiną gyvenimo trukmę (ir prisideda prie PAYG sistemų finansinių problemų);
- šiuolaikinės ekonomikos vis labiau tampa **paslaugų ekonomika**, kuriose **fizinio gebėjimo dirbti reikšmė mažėja**.

■ Šios dvi priežastys leidžia senyviems žmonėms ilgiau išlikti darbo jėgoje. Be abejonės, **turi būti laisvų darbo vietų tokiems žmonėms**, nes, priešingu atveju, jie, **negaudami pensijų, pretenduos į socialinę paramą**. **Socialinės paramos dydis yra paprastai gerokai mažesnis nei pensijos**, todėl **senų žmonių nedarbo problema gali būti didelė socialinė problema**, jei tie žmonės neturi kitų pajamų šaltinių ar santaupų (paprastai taip ir yra).

■ **Oponentai** atšauna, kad **jei senas žmogus tikrai nebegali dirbti, bet dar nepasiekė pensinio amžiaus, juo pasirūpinti turėtų invalidumo draudimo sistema**, todėl tai nėra kliūtis pensinio amžiaus didinimui.

■ **Indeksavimas pragyvenimo kaštų infliacija.** PAYG sistemose pensijos didėja kartu su infliacija, kurią galima matuoti įvairiai, bet paprastai tai daroma vartotojų kainų indekso (VKI) pagalba. Yra sutariama, kad VKI gali reikšmingai pervertinti tikrąją pragyvenimo kaštų infliaciją¹³⁷. Todėl ilgu laikotarpiu **net nedidelė indeksavimo infliacija korekcija reikšmingai sumažintų PAYG sistemos deficitą.**

■ Tačiau reikia būti tikram, kad bendrasis VKI pakankamai gerai atspindi būtent pagyvenusių žmonių pragyvenimo kaštų didėjimą: **senų žmonių vartojimo struktūra gali reikšmingai skirtis nuo kitų vartotojų.** Pavyzdžiui, Lietuvoje dėl santykinai mažų pensijų pensininkai galėjo iš esmės skirti pinigų tik **maistui, komunalinėms paslaugoms ir sveikatos apsaugos išlaidoms** (žr. Kuodis, R. (2006), “Pensininkų ministrės ašaros”, www.bernardinai.lt ar www.ekonomika.org), todėl būtent nuo šių prekių kainų pokyčio didžiaja dalimi priklauso senų žmonių pragyvenimo kaštų dinamika, o ne nuo bendrojo VKI.

■ Kita problema – **kaip atsižvelgti į prekių kokybės pokyčius, ypač į sveikatos apsaugos paslaugų,** kurios sudaro nemažą senų žmonių vartojimo dalį. Yra teigiančių, kad **sveikatos apsaugos paslaugų kainų didėjimas nėra toks didelis, jei atsižvelgtume į jų kokybės gerėjimą.**

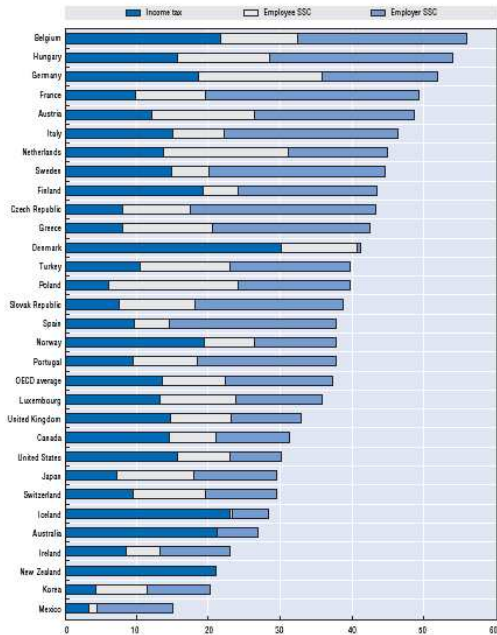
¹³⁷ JAV atveju žr. Michaelo Boskino 1996 m. ataskaitą, kurioje buvo teigiama, kad VKI pervertino tikrąją infliaciją net 1,1 procentiniu punktu.

- Kaip ir pensinio amžiaus ilginimo atveju, **norint spręsti pragyvenimo kaštų problema, galima naudoti kitas – socialinės (invalidumo) paramos – programas, nebūtinai pensiju.**
- **Materialinės padėties testas.** Socialinis draudimas yra neįprasta programa: ji **perskirsto pajamas**, bet, tai darydamas **nežiūri į bendrąją pensijos gavėjo materialinę padėtį, o tik į jo darbo užmokestį**, nuo kurio mokamos socialinio draudimo įmokos.
- Todėl **milijonierius verslininkas, kuris sau mokėjosi tik minimalią algą, gaus daugiau, nei sumokėjo įnašų dėl perskirstymo socialinio draudimo sistemoje** ir b) dėl to, kad bus **linkęs gyventi ilgiau**. Tokią pat pensiją (tik trumpiau) gaus ir juodadarbis nekvalifikuotas darbuotojas, kurio mažas našumas tesąlygojo tokį menką atlyginimą. Tokiu būdu, **materialinės padėties testas bent jau perskirstomojo socialinio draudimo sistemos elementui padidintų teisingumą ir sumažintų išlaidas.**
- Oponentai teigia, kad, tokiu atveju, **sistemos perskirstymo funkcija taptų aiškiai išreikšta, o politiškai tai gali būti nepatogu**: gali tekti pervadinti socialinio “draudimo” sistemą į socialinės “paramos” sistemą, bet tada **gali sumažėti visuomenės parama jos egzistavimui.**

23.8.2 PAYG sistemos pajamų didinimas

- Galima mėginti **padidinti socialinės įmokos tarifą**, tačiau tai gali lemti dar didesnius **iškraipymus darbo rinkoje**. Todėl reta kuri šalis ryžtasi tokiam žingsniui. Pavyzdžiui, Europos Sąjungos šalyse (darbuotojo ir darbdavio) **socialinio draudimo įmokos dažnai sudaro virš 20 procentų darbo užmokesčio**. Pridėkite prie to **didelį gyventojų pajamų mokestį** ir gausite labai nemažą **mokestinį pleišną** (tax wedge) tarp darbdavio patiriamų darbuotojo samdymo kaštų ir to, ką darbuotojas “pasiima namo” (žr. Pav. 23.2).
- Dar daugiau, **darbo pasiūlos sprendimas priklauso ir nuo to, kaip apmokestinamas vartojimas, kuris ir yra galutinis darbo tikslas**. Todėl mokestinis pleištas turi apimti ir PVM/akcizus/pardavimo mokesčius, o ES šalyse vartojimas apmokestintas gana dideliais PVM/akcizo tarifais.

Figure 0.1. Income tax plus employee and employer social security contributions
As % of labour costs, 2006¹

1. Single individual without children at the income level of the average worker. <http://dx.doi.org/10.1787/554021713473>

Pav. 23.2. Mokestinis pleištas OECD šalyse

Šaltinis: www.oecd.org.

■ **Apibendrinimas.** Šios parametrinės reformos gali išspręsti viešųjų PAYG pensijų sistemų finansinio gyvybingumo klausimą. Ekonomistai, kurie tokias sistemas laiko vienu sėkmingiausių progresyvios visuomenės išradimu, parametrines reformas ir siūlo. Tačiau yra “karštų galvų”, kurios siūlo gana radikalius pokyčius.

23.8.3 Struktūrinės reformos

■ **Radikaliausias reformos pasiūlymas yra PAYG sistemos (laipsninė) privatizacija**, kaip padarė kelios šalys, tokios kaip Čilė, kuri yra bene garsiausias tokios reformos pavyzdys. Tiesa, Čilės atvejis negali būti lengvai perkeltas į kitas šalis, tokias kaip Lietuva. Čilė taip pat turėjo PAYG sistemą, kuri neparemta kaupiamuoju principu, tačiau **privatizacija reikalauja, kad tie kaupimu neparemti įsipareigojimai pensininkams taptų paremti kaupimu**. Čilės specifika buvo ta, kad ji reformai panaudojo didžiules **įplaukas iš vario kasyklų privatizavimo**. Tikrai ne visos šalys turi tiek daug privatizuotino turto. Todėl **PAYG privatizavimas susijęs su sunkesniais politiniais pasirinkimais**.

2005 m. J.W.Bush’as, padedamas Wall Street’o, pabandė **inicijuoti JAV PAYG sistemos privatizavimą. Finansų sektorius**, aišku, būtų buvęs **didysis laimėtojas**.

23.9 Paprastas neoklasikinis persidengiančių kartų modelis pensijų sistemų (reformų) analizei

Darbo pasiūla lygi jaunų žmonių skaičiui	$L_t = N$
Kapitalo pasiūla lygi pensininkų turtui	$K_t = Na_t$
Pensininkų turtas lygus jų santaupoms, kai buvo jauni	$a_{t+1} = (1 - \alpha)w_t$
Kapitalas vienam darbuotojui yra k	$k_t = K_t/L_t$
Gamyba	$Y_t = A_t K_t^\beta L_t^{1-\beta}$
Darbo užmokestis lygus ribiniam darbo produktui	$w_t = (1 - \beta)A_t k_t^\beta$
Palūkanų norma lygi ribiniam kapitalo produktui	$r_t = \beta A_t k_t^{\beta-1}$
Kapitalo vienam darbuotojui dinamika	$k_{t+1} = (1 - \alpha)(1 - \beta)A_t k_t^\beta$
Jauni vartojimui išleidžia α dalį darbo užmokesčio	$c_{yt} = \alpha w_t$
Pensininkai išleidžia vartojimui savo turta, plius palūkanas	$c_{ot} = a_t(1 + r_t)$
Šalies taupymas lygus gamybai, minus bendrasis vartojimas	$S_t = Y_t - Nc_{yt} - Nc_{ot}$
Šalies investicijos lygios kapitalo kiekio padidėjimui	$I_t = K_{t+1} - K_t$